

Vaikai alkoholiu piktnaudžiaujančioje šeimoje: problemos ir pagalbos būdai

Liubov Kotova

Vilniaus universitetas

Įvadas

Straipsnyje analizuojama alkoholiu piktnaudžiaujančios šeimos samprata, vaikų, augančių alkoholio pažeistoje šeimoje, problemos bei jiems teikiamos pagalbos būdai. Daug dėmesio visuomenė skiria alkoholizmui, piktnaudžiavimui alkoholiu ir patiems alkoholikams. Tačiau alkoholikai ne tik patys yra aukos, bet daro žalingą poveikį visiems, su kuo bendrauja: šeimai, giminei, draugams. Šeimos nariai kenčia labiausiai, nes yra tiesiogiai veikiami alkoholiko elgesio, turi iškęsti visas ligos pasekmes (Responding to drug and alcohol problems in the community, 1991). Paprastai ši problema traktuojama kaip šeimos „gėda“ ir yra kruopščiai slepiama, todėl galima tik spėlioti, kiek žmonių yra vienaip ar kitaip susidūrę su šia nelaime. Mokslininkai teigia, kad Lietuvoje yra apie 650 000 alkoholikų (L. Bulotaitė, 2004).

Kadangi tėvų alkoholizmo ir piktnaudžiavimo alkoholiu riba yra sunkiai įžvelgiama, o pasekmės yra tokios pat sudėtingos, vaikai, augantys alkoholio pažeistose šeimose, jaučiasi panašiai, turi tų pačių sunkumų. Alkoholizmu sergančių asmenų vaikai skiriasi nuo bendraamžių vaikų iš prosocialių šeimų. Svarbu išsiaiškinti, kas nulemia išskirtinį alkoholikų vaikų būdą bei elgesį, kokios yra jų psichosocialinės problemos ir tėvų alkoholizmo pasekmės vaikų funkcionavimui mokykloje (ugdymui bei pažangumui, santykiams su bendraamžiais ir mokytojais), nes tik žinant tai galima geriau juos suprasti ir nors iš dalies padėti įveikti juos slegiančias problemas. Taip pat svarbu išsiaiškinti pagalbos galimybes, metodus bei jų naudą alkoholiu piktnaudžiaujančių asmenų vaikams, kaip tam tikri pagalbos būdai veikia vaikų savijautą ir elgesį, į ką turėtų būti nukreipti pagalbos metodai, kam reikėtų skirti daugiausia dėmesio, norint sukurti veiksmingesnę paramą šiems vaikams.

1. Alkoholizmu sergančiųjų šeimų ypatumai

Alkoholizmas – tai chroniška, progresuojanti liga, kurią nėra lengva diagnozuoti. Tiksliausiai polinkį į alkoholį pranašauja šeimos istorija. Tai – kartų liga. Tiek paveldėjimas, tiek aplinkybės turi įtakos ligos pasireiškimui ir progresavimui (Kas gresia tavo vaikui?, 2000). Šeimos veikia kaip sistemos, kurių nariai yra susieti bendro tikslo, jų gyvenimą ir bendravimą veikia tam tikros taisyklės. Kai šeimoje yra žmogus, linkęs į alkoholį, padidėja skyrybų rizika, blogai elgiamasi su vaikais, nuolat kivirčijamasi. Vaikai iš alkoholikų šeimų dažniau siunčiami į globos namus, jie dažniau nusikalsta, didesnis savižudybių skaičius (B. Д. Москаленко, 1990).

Šeimos reakcijos į geriantį asmenį. Alkoholikų šeimose galima išskirti keletą tipiško elgesio būdų: išsigynimą, neigimą; tylą; griežtumą ir izoliaciją.

- **Išsigynimas, neigimas.** Alkoholio paliestoje šeimoje neigimas yra gyvenimo pagrindas. Tokios šeimos vaikai išmoksta neigti viską, kas vyksta šeimoje. Norėdami ištvirti, jie slepia ir ignoruoja savo jausmus: baimę; sumišimą; liūdesį; pyktį dėl sulaužytų pažadų; kaltę, kad jie negali šeimos išgydyti. Alkoholikų vaikai spėlioja, ką apie juos mano kiti. Jiems išsivysto susilpnintas realybės jausmas. Dauguma negali suprasti, kas iš tikrųjų vyksta jų aplinkoje (B. Д. Москаленко, 1990).

- **Tyla.** Šeimos nariams draudžiama kalbėti apie sunkias situacijas tarpusavyje ir su pašaliniais. Tylėjimo taisyklė taip pat draudžia kalbėti apie jausmus ir emocijas. Alkoholio pažeistos šeimos na-

riai nekalba apie realias problemas, nes bijo būti atstumti, išjukti. Taisyklė „niekam nieko nepasakok“ sukuria tylą ir paslaptinę atmosferą. Gėdos jausmas užvaldo visų šeimos narių mintis, ateities planus. Visi tampa nuo jo priklausomi (Responding to drug and alcohol problems in the community. 1991). Vaikai dažniausiai sulaukia paauglystės, neprasitarę apie tėvų girtavimą niekam, net kitiems šeimos nariams. Niekas nekalba, tačiau kad ir kur būtų, kad ir ką darytų, galvoja apie tai.

- **Griežtumas.** Alkoholikų šeimos, prisitaikydamos prie piktnaudžiaujančio alkoholiu asmens nenuspėjamo elgesio, tampa vis griežtesnės. Alkoholiko šeimos griežtumas trukdo vaikams vystytis emociškai: jie jaučiasi bejėgiai, įžeisti, įskaudinti, atstumti, vieniši (B. Д. Москаленко. 1990).

- **Izoliacija.** Alkoholikų šeimos nariai neigia jausmus ir faktus, negali kalbėtis apie tai, kas vyksta, jiems neužtenka pasitikėjimo ir, norėdami egzistuoti, jie izoliuoja save vienas nuo kito ir nuo kitų žmonių. Alkoholikų vaikai yra nepatenkinti aplinkybėmis, pilnomis baimės ir nepastovumo, kaltės jausmo ir priekaištų, pykčio, apmaudo ir paslaptinės atmosferos (N. Tonnang, 1998). Norėdami iš to išsivaduoti, jie turi laužyti šeimos taisykles, o tai nėra nei lengva, nei greitai įgyvendinama.

Auklėjimo bei elgesio su vaikais tipai alkoholikų šeimose. Ištyrus 100 alkoholikų šeimų, buvo išskirti šie auklėjimo bei elgesio su vaikais tipai alkoholikų šeimose: 1. Padidinta moralinė atsakomybė. Taip pat buvo išskirti du potipiai: paauglio bendradarbiavimas su motina sprendžiant visas šeimos problemas ir „šeimos galvos“ vaidmens atlikimas. 2. Hipoprotekcija. Nepakankama tėvų kontrolė bei dėmesys, nesirūpinimas vaiko psichine sveikata bei elgesiu. 3. Šiurkštus elgesys. Ir tėvas, ir motina šiurkščiai elgiasi su vaikais, dažnai juos baudžia, muša. 4. Atstūmimas. Čia buvo išskirti du potipiai: atstūmimas iš tėvo pusės ir emocinis ryšys su motina, ir visiškas atstūmimas (L. Bulotaitė, 1998).

Tokia situacija alkoholikų šeimoje nulemia vaikams būdingus jausmus ir elgesį: kaltę, gėdą, melavimą, vienišumą, nepasitikėjimą savimi, saviizoliaciją. Tėvų elgesys priklauso ir nuo vaikų lyties. Berniukams alkoholikų šeimose daug nepalankesnės sąlygos nei mergaitėms. Su jais blogiau elgiamasi, jie dažniau mušami, emociškai atstumiami.

Alkoholikų vaikų prisitaikymas prie šeimos, jų vaidmenys. Vaidmuo, kurį prisiima vaikas, priklauso nuo to, kiek laiko tėvai serga alkoholizmu, kiek yra vaikų šeimoje, vaikų padėties šeimoje, jų ryšių su kitais suaugusiais, ne šeimos nariais, ir to, kas iš tėvų yra priklausomas. Yra kelios teorijos, kokių vaidmenų gali imtis alkoholikų vaikai. Aprašyti keturi vaidmenys, kuriuos dažniausiai prisiima alkoholiko šeimos nariai: 1. *Šeimos herojaus*, arba *atsakingojo*, vaidmenį dažniausiai atlieka pirmasis vaikas šeimoje. Jis gerai mokosi, yra tvarkingas, pareižingas ir kelia visų aplinkinių susižavėjimą. 2. *Atpirkimo ožiu*, arba *teisės pažeidėju*, būna antrasis vaikas. Jis visiems užkliūna, nieko neatlieka laiku ir gerai. Šeimos nariai išlieja ant jo susikaupusį pyktį dėl visų savo bei šeimos bėdų. 3. *Užmiršto vaiko*, arba *reguliuotojo*, vaidmuo tenka trečiajam vaikui šeimoje. Jis niekam neužkliūna, neturi jokių ypatingų poreikių ar reikalavimų, neprašo užuojautos, pagalbos ar paramos. Aplinkiniai dažnai net pamiršta apie jo egzistavimą. 4. *Taikdarys*, arba *talismanas*, stengiasi viską paversiti juokais, pasišaipyti pats iš savęs bei šeimos problemų. Tai dažniausiai ketvirtas vaikas šeimoje (L. Bulotaitė, 1998).

Alkoholikų vaikai prisiima vaidmenis tam, kad galėtų prisitaikyti prie savito gyvenimo, būdingo tik alkoholio pažeistoms šeimoms. Tačiau, besikeičiant aplinkybėms, keičiasi ir elgesys. Alkoholikų vaikai gali sumaniai keisti savo vaidmenis, nes jų elgesį diktuoja situacijos šeimoje. Jie gali prisiimti kitą vaidmenį arba tik iš dalies pakeisti buvusį. Dėl įvairiausių vaidmenų pakeitimų gali atsirasti visiškai naujas vaidmuo ir elgesys, būdingas tik tam tikram alkoholiko vaikui. Nereikia pamiršti, kad vaikai, augantys alkoholikų šeimose, elgiasi vienaip, o jaučiasi kitaip. Kad ir kokią vaidmenį alkoholikų vaikai prisiimtų, norėdami prisitaikyti prie esamos situacijos alkoholio pažeistoje šeimoje, jų realūs poreikiai liks nustumti į šalį.

2. Gyvenimo alkoholikų šeimoje poveikis vaiko raidai

Svarbu atskleisti, kokią tėvų alkoholizmas daro įtaką vaikų raidai. Koks yra poveikis elgesiui ir emocijoms; vaikų funkcionavimui mokykloje; asmenybei. Taip pat svarbu atskleisti, kokią tėvų alkoholizmas daro įtaką vaikams priklausomai nuo jų amžiaus. Žinant tai, galima analizuoti pagalbos šiems vaikams būdus.

2.1. Poveikis vaiko elgesiui ir emocijoms

Tėvų alkoholizmas neišvengiamai veikia vaikų savijautą, jų elgesį. Įvairūs autoriai išskiria šį tėvų alkoholizmo poveikį vaikams: 1. Nepakankama vaiko priežiūra. 2. Geriančio tėvo asmenybės ypatumai, asmenybės degradavimas. 3. Pakitusi motinos psichika. „Alkoholiko žmonoms“ būdingas nerimas, įtampa, baimė, psichikos sutrikimai. 4. Netinkamas vaikų auklėjimas. Fizinė, psichologinė, o kartais net seksualinė prievarta. Pedagoginis ir socialinis vaikų apleistumas. 5. Psichiškai traumuojanti situacija šeimoje. 6. Mikrosocialinė aplinka, į kurią patenka alkoholiko šeima (L. Bulotaitė, 1998).

Motinos alkoholizmas dvigubai pavojingesnis nei tėvo. Nėščios moters piktnaudžiavimas alkoholiu nulemia naujagimio psichinių ir biologinių nukrypimų komplekso formavimąsi – vaisiaus alkoholinį sindromą. Šiam sindromui yra būdinga: augimo sulėtėjimas, kaukolės ir veido anomalijos (trumpi vokų plyšiai, plona viršutinė lūpa), centrinės nervų sistemos funkcijų sutrikimai ir organų defektai (širdies, galūnių). Taip pat gali pasireikšti sulėtėjęs vystymasis ir kiek nežymus, tiek stiprus protinis atsilikimas (E. M. Мастюкова etc., 1989). Nustatyta, kad alkoholikų vaikai turi didesnę tikimybę susirgti nervinėmis – psichikos ligomis (neurozės, psichopatinės asmenybės vystymasis). Alkoholikų vaikų yra daug didesnė rizika nei kitų vystytis depresijai, nerimui, žemam savęs vertinimui, nepasitikėjimui kitais žmonėmis, agresijai (B. Д. Москаленко, 1990).

Žymus tyrėjas D.W. Goodwin, analizuojantis tėvų alkoholizmo įtaką vaikų alkoholizacijai, nustatė, kad alkoholikų vaikams yra net keturis kartus didesnė tikimybė susirgti alkoholizmu. Didesnę tikimybę susirgti alkoholizmu turi tie asmenys, kurių abu tėvai yra alkoholikai. Rizika didesnė tiems, kurių serga motina, o ne tėvas; berniukams ši tikimybė didesnė nei mergaitėms (L. Bulotaitė, 1998). Dauguma mokslininkų nelinkę to sieti vien su paveldimumu, dėl kurio žmogui atsiranda neatsparumas alkoholio poveikiui ir greitai besivystanti priklausomybė (B. Д. Москаленко, 1991). Svarbiausia sąlyga alkoholizmui plisti yra socialinė situacija (girtavimas namuose, alkoholinės tradicijos šeimoje) ir psichologinis klimatas, vyraujantis tokiose šeimoje (nerimas, įtampa, baimė, nepastovumo jausmas) (I. Leliūgienė, 1997). Tėvų alkoholizmas formuoja vaiko požiūrį į šį reiškinį. Nustatyta, kad dauguma paauglių, kasdien matančių išgėrimą, šią blogybę laiko įprastu, normaliu reiškiniumi. Jų šeimos gyvenimo stilius yra toks, kad visas problemas gali išspręsti alkoholis (E. Woydyllo, 1998). Paaugliai pastebi, kad nuotaiką reguliuojantys svaigalai sumažina amžiną nesaugumo jausmą, alkoholis suteikia vidinės ramybės, kurios taip trūksta. Tai kodėl negerti? Jie įtikinėja save, kad niekada netaps tokie, kaip tėvas ar motina (V. Giriūnas, 1997). Apie alkoholį žinodami pakankamai yra įsitikinę, kad galės sustoti laiku, tačiau ateina diena, kai alkoholikų vaikai susiduria su ta pačia alkoholizmo problema.

2.2. Tėvų alkoholizmo pasekmės vaikų funkcionavimui mokykloje

- **Ugdymas, pažangumas.** Yra glaudus psichinio vystymosi ir mokymosi ryšys. Mokymosi pažangumą lemia psichinių funkcijų išsivystymo lygis. Vaikai, užaugę alkoholikų šeimoje, nėra paruošiami ugdymui mokykloje, nors jų intelektas gali būti pakankamai aukštas. Labiausiai alkoholikų

vaikai išsiskiria žemu pažintiniu aktyvumu. Tokie mokiniai negali savarankiškai organizuoti veiklos, susijusios su konkrečia užduotimi. Jiems yra sudėtinga planuoti veiklą, siekti tikslo tam tikrais etapais, jie negali adekvačiai įvertinti rezultatų. Atliekant bet kokią užduotį, vaikams iš alkoholio pažeistų šeimų sutrinka dėmesys, jie ypač sunkiai atlieka užduotis, padiktuotas žodžiu, pasireiškia impulsyvumas, jie nesiekia gerinti savo pažymių (E. M. Мастюкова etc., 1989).

Viena iš svarbiausių priežasčių, lemiančių alkoholikų vaikų mokymosi sunkumus, yra ta, kad jų žinios ir mintys apie juos supantį pasaulį yra ribotos, jų gyvenimo patirtis skurdi. Tokių vaikų mokymosi sunkumus lemia patologiška nervų sistema ir pedagoginis apleistumas namuose. Alkoholikų šeimose gimusių ir augusių vaikų nervų sistemai būdinga astenija, kuri sukelia padidėjusį nuovargį ir kartu susierzinimą, afekto protrūkius ir polinkį konfliktuoti. Jų atmintis, mąstymas (analizė, palyginimas, sintezė) ir kalba yra sutrikę, taip pat gali pasireikšti orientacijos erdvėje, informacijos apdorojimo sutrikimai, hiperaktyvumas. Mokinius dėl šių sutrikimų sudėtinga išmokyti skaičiuoti, rašyti ir skaityti. Alkoholikų vaikai dažnai skundžiasi galvos skausmais, kurie sustiprėja pamokų pabaigoje ir antroje dienos pusėje. Gali pasireikšti emocinis nepastovumas, nepasitenkinimas gyvenimu, kitiems, atvirksčiai, – pakilusi nuotaika (E. M. Мастюкова etc., 1989). Tokiems mokiniams reikia didesnio pedagogų dėmesio.

Alkoholikų vaikų žemo pažangumo priežastis gali būti ir pedagoginis apleistumas dėl nepalankių sąlygų namuose. Asmeninio, emocinio ir pažintinio bendravimo su vaiku stoka sulėtina psichinio vystymosi eigą. Be tinkamos ankstyvos pedagogų pagalbos alkoholikų vaikų psichinio vystymosi sutrikimas tampa vis labiau pastebimas ir ryškus, dėl to vaikai vis prasčiau perima mokymosi programą, formuojasi neigiama nuostata mokymuisi.

- **Santykiai su bendraamžiais.** Pradėjusių lankyti mokyklą alkoholikų vaikų padėtis, palyginti su jų bendraamžiais, dažnai yra blogesnė. Jie ateina į mokyklą blogiau pasirengę mokymuisi, o mokykloje vyraujanti stipri vertinamoji aplinka turi įtakos vaikų savęs vertinimui (G. Valickas, 1991). Kasdien vertinami mokinių laimėjimai ir poelgiai, jų savybės ir žinios lyginamos su kitų savybėmis ir žiniomis. Akivaizdu, kad čia mokiniai susilaukia ne tik teigiamų, bet ir neigiamų vertinimų. Ypač daug neigiamų vertinimų gauna atsiliekantys, vaikai ir paaugliai iš rizikos šeimų. Atsiliekantys moksle alkoholikų vaikai nuo pat pirmos klasės kiekvieną dieną gauna didelį neigiamą krūvį dėl mokytojų ir klasės draugų nepalankių vertinimų, nedraugiškumo, nepalankumo ir net priešiško (E. M. Мастюкова etc., 1989).

Atstumtųjų padėtis, nuolatiniai konfliktai, įtampa ir nepastovumas skatina juos ieškoti kokios nors išeities. Todėl, stengdamiesi neutralizuoti klasės draugų ir mokytojų neigiamus vertinimus, slaptą ar atvirą antipatiją savo atžvilgiu, jie elgiasi šiurkščiai ir įžūliai, naudoja fizinę jėgą, grasinimus ir prievartą, remdamiesi savo fiziniu pranašumu ar asocialia grupe (A. Suslavičius etc., 1999). Izoliuoti ir atstumti savo klasėje, alkoholikų vaikai sudaro mažas grupes su savomis elgesio normomis, vertybių sistema ir interesais arba patenka į jau egzistuojančias asocialias grupes. Tokios grupės atstumtiesiems tampa pagrindine ir dažnai vienintele aplinka, kur jie gali patenkinti daugelį nepaprastai svarbių poreikių – savęs įtvirtinimo, priklausomybės, pripažinimo bei pritarimo, naujų įspūdžių, globos ir užtarimo, saugos ir kitų (B. Д. Москаленко, 1990). Taigi, anksčiau patirtas netinkamas tėvų, turinčių alkoholinę priklausomybę, elgesys ir kontrolė šeimoje, nesėkmės mokykloje ir prosocialių bendraamžių atstūmimas leidžia prognozuoti asmenybės prisidėjimą prie asocialios grupės.

- **Santykiai su mokytojais.** Norėdami padėti alkoholikų vaikams, mokytojai turėtų žinoti apie kiekvieno vaiko fizinius ir psichinius ypatumus, jo šeimos aplinką ir sąlygas. Maža to, mokytojai turėtų atkreipti dėmesį į šių vaikų mokymo pradžią, nes vaikai iš alkoholio paliestų šeimų nėra tinkamai paruošti mokymosi procesui ir gali turėti neigiamą nuostatą mokymuisi bei mokyklai.

Alkoholikų vaikai išsiskiria savo elgesiu: yra uždaresni, agresyvesni, yra linkę konfliktuoti, jiems sunkiau bendrauti, susidraugauti. Todėl tik pedagogų kantrumas ir geranoriškumas, tam tikros užduoties paaiškinimas bei pakartojimas, kaip ją atlikti, ir kaip elgtis tam tikroje situacijoje, gali sumažinti tokių vaikų psichinio sutrikimo bei netinkamo asmenybės formavimosi galimybes (E. M. Мастюкова etc., 1989). Svarbu išugdyti alkoholikų vaikų adekvatų savęs vertinimą, tam reikia treniruoti jų gebėjimą atlikti ne tik patinkamą veiklą, bet ir reikiamą darbą. Visos užduotys turi būti prieinamos vaikams, todėl jos turi būti visiškai atliktos. Pedagogas taip pat turėtų stebėti, kad mokynys nepriprastų prie vieno suaugusio, nes kitaip nuolat reikalaus jo dėmesio, o kadangi mokytojas negali jo skirti tik vienam, galimi afektiniai protrūkiai kaip aktyvus protestas. Veikla turi būti organizuota taip, kad kai kurias užduotis vaikai atliktų grupelėmis. Kai už rezultatus atsakinga visa grupė, vaikai lengviau bendrauja, kartu siekia bendro tikslo, grupės viduje konkurencija sumažėja, o tai savo ruožtu mažina alkoholikų vaikų agresyvumą (E. M. Мастюкова etc., 1989).

Svarbiausias sėkmingo pedagoginio darbo ir vaikų, užaugusių alkoholikų šeimose, ugdymo veiksnys yra pedagogo, tiesiogiai bendraujančio su jais, asmenybė. Pedagogo asmenybės ypatumai turi skatinti tinkamus alkoholikų vaikų ir bendraamžių santykius, nes nuo šių santykių labiausiai priklauso viso pedagoginio darbo sėkmė. Pedagogas turi mokėti save kontroliuoti įvairiomis, kartais konfliktinėmis situacijomis, o svarbiausia – mėgti savo darbą, mylėti šiuos dėmesio ištroškusius vaikus.

2.3. Tėvų alkoholizmo pasekmės įvairaus amžiaus vaikams

Žala, padaryta šeimos nariams, dažnai priklauso ne nuo to, ką daro geriantys tėvai, bet kaip vaikai interpretuoja įvykius. Alkoholikų vaikai nesupranta, jog alkoholizmas yra liga, nemoka įvertinti nemalonios tikrovės nei apsaugoti nuo jos. Ketverių penkerių metų vaikai įsivaizduoja, kad jie kalti dėl tėvų gėrimo, ir mano, kad, jei bus geresni, paklusnesni, tai tėvai negers. Kartais šią nuomonę palaiko ir tėvai. Iki 9–10 metų vaikai dar tiki, kad reikalai kaip nors susitvarkys. Vyresni vaikai jau praranda šią viltį (L. Bulotaitė, 1996). Pastovūs nerimas ir baimė dėl nežinojimo, kas jų laukia namie, atsiliepia vaikų elgesiui mokykloje, su draugais. Jie tampa labai atsargūs, įtarūs, kontroliuoja save. Alkoholikų vaikai turi mokymosi sunkumų. Jiems (ypač berniukams) būdingi šie žemesni kognityvinio funkcionavimo aspektai: verbalinių gebėjimų, abstraktaus mąstymo, problemų sprendimo, atminties. Moksleiviai greičiau pavargsta, yra dirglūs, linkę konfliktuoti (E. M. Мастюкова etc., 1989). Mokymo įstaigose turėtų būti atsižvelgiama į tokių vaikų padėtį.

Vaikystėje alkoholikų vaikams būdinga (E. Marlin stebėjimų duomenimis): mokymosi sunkumai, žemas pažangumas, mokyklos nelankymas; maži draugų; jie dažnai tampa nesirūpinimo, prievartos aukomis. **Paauglystėje** jie gali: būti pašalinti iš mokyklos ar jos nebelankyti dėl ankstyvų vedybų, nėštumo; piktnaudžiauti alkoholiu ar kitais narkotikais; turėti rimtų elgesio problemų; kentėti nuo nerimo, depresijos; bandyti žudyti. **Būdami suaugę jie:** turi asmeninių santykių problemų; gali patirti sunkumų darbe; gali tapti alkoholikais, narkomanais, psichikos ligoniais; gali bandyti žudyti (L. Bulotaitė, 1998).

Vaikai, užaugę alkoholikų šeimose, yra linkę į įvairius nervinius ir psichinius sutrikimus, netinkamą elgesį (B. Д. Москаленко, 1990). Jiems vienodai būdingas savęs nuvertinimas. Savo vertės pajutimą labiausiai nulemia pagarbus, palankus ir atidus svarbių vaikui asmenų elgesys (D. Gailienė etc., 1996). Tokio elgesio alkoholiko namuose būna mažai, todėl žmogaus savigarba veikiama neigiamai. Vaikas tampa nesveikos šeimos auka. Kai kurie alkoholikų vaikai jaučiasi gyveną krizinėje situacijoje ir yra visiškai nualinti. Augdami neišmoksta tvarkyti kasdienio gyvenimo. Kiti, manydami, kad jiems liga nėra pavojinga, gali būti paveikti minimaliai. Tačiau visus veikia baimė ir gėda. Vien jau gyvenimas alkoholiko šeimoje traumuoja vaikus ir nė vienas tokioje šeimoje negali užaugti nepaliestas, nenukentėjęs (N. Tonnang, 1998).

J. G. Woititz pabrėžė, kad „alkoholikų vaikai neturi amžiaus. Tas pat būdinga ir penkiamečiui, ir penkiasdešimt penkerių metų žmogui“ (J. G. Woititz, 1999: p.10). Mokslininkė išnagrinėjo alkoholikų šeimų vaikams būdingus bruožus: alkoholikų vaikai nežino, kas yra normalu, o kas ne. Jiems sunku įgyvendinti savo sumanymus nuo pradžios iki galo jų neatidėliojant. Dažniau meluoja situacijoje, kai paprasčiau būtų sakyti tiesą. Alkoholikų vaikai yra negailestingi sau; į save žiūri pernelyg rimtai, jiems sunku atsipalaiduoti; užsikrauna per daug atsakomybės arba elgiasi visiškai neatsakingai. Alkoholikų vaikai turi sunkumų bendraujant; pernelyg jautriai reaguoja į pasikeitimus, kurių negali kontroliuoti; nuolat laukia pritarimo ir pripažinimo; elgiasi impulsyviai. Alkoholikų vaikai jaučiasi esą ne tokie kaip visi; nepaprastai atsidaugę ir ištikimi netgi tais atvejais, kai tai kenkia jiems patiems. Deja, net ir suaugę, tapę savarankiški, sukūrę savo šeimas, jie lieka „alkoholikų vaikais“, kuriems būdingi šie elgesio, asmenybės ypatumai.

Apibendrinant galima teigti, kad: *šie vaikai turi daugiau emocinių problemų*: nepasitiki savimi, pradeda neapkęsti savęs, praranda savigarbos jausmą; juos veikia baimė, gėda ir kaltė; jaučiasi bejėgiai, ižeisti, įskaudinti, atstumti, vieniši; turi daug didesnę riziką nei kiti vystytis depresijai, nerimui, agresijai. *Šie vaikai turi daugiau elgesio problemų*: hiperaktyvumas, nusikalstamumas, savižudybės; mokykloje negali savarankiškai planuoti ir organizuoti veiklos, adekvačiai įvertinti rezultatų; jiems sudėtinga siekti tikslo etapais. Tėvų piktnaudžiavimo alkoholiu pasekmės pasireiškia ne tik vaikystėje ir paauglystėje, bet ir suaugusiems vaikams. Žinant alkoholiu piktnaudžiaujančių asmenų vaikų ypatumus, svarbu skirti tinkamą dėmesį įvairiapusei psichosocialinei pagalbai.

3. Pagalbos būdai alkoholiu piktnaudžiaujančių asmenų vaikams ir visai šeimai

3.1. Pirminė pagalba mokykloje

Lietuvoje iki šiol nėra sukurta veiksmingų teisinių, psichologinių ar socialinių priemonių tarpusavio santykiams, psichologiniam klimatui alkoholikų šeimose pagerinti. Šių priemonių trūksta ir norint apsaugoti vaikus nuo nepalankios tėvų įtakos. Užsienio šalyse, atsižvelgiant į išskirtinį alkoholiu piktnaudžiaujančių asmenų vaikų psichosocialinį funkcionavimą, bandoma į mokyklas įdiegti specialius šiems vaikams skirtus užsiėmimus, organizuoti savivalbos grupes. Tai daroma tam, kad vaikai išmokyti išsakyti juos slegiančias problemas, suprastų, jog alkoholizmas yra tėvų problema, už kurią jie nėra atsakingi (M. M. Dore etc., 1999). Kadangi vaikai dažnai negali pakeisti susiklosčiusios situacijos šeimoje, galėtų išmokyti tai pripažinti. Pripažinimas yra pirmas žingsnis, vedantis prie realybės suvokimo ir problemų sprendimo.

Lietuvoje kol kas nėra bandoma organizuoti mokyklose savivalbos grupių, skirtų padėti įveikti alkoholiu piktnaudžiaujančių asmenų vaikų sunkumus. Tačiau svarbu yra atsižvelgti į piktnaudžiaujančių alkoholiu asmenų vaikų psichosocialinio funkcionavimo ypatumus. Auklėtojas ar mokytojas, atskleidęs faktą, kad vaikas yra iš alkoholio pažeistos šeimos, turi užtikrinti konfidencialumą, elgtis itin taktiškai. Kalbant su vaikais svarbu formuoti neigiamą požiūrį į alkoholio vartojimą, bet ne į vartojantį asmenį. Priklausomybė nuo alkoholio – liga, o ne žmogaus silpnybė ar beviltiškumas. Netinkamai kalbant šia tema tik dar labiau galima atstumti vaikus, kurių šeimose piktnaudžiaujama alkoholiu. Svarbu, kad vaikai turėtų kam pasiguosti, išsipasakoti. Alkoholiu piktnaudžiaujančių asmenų vaikams ypač svarbus emocinis palaikymas, nes šeimoje jie jaučiasi atstumti, nesuprasti, nereikalingi. Alkoholikų vaikams būtinas besąlygiškas pripažinimas, priėmimas bei rūpestis – jiems yra svarbu jaustis reikalingiems (L. Bulotaitė, 2004). Todėl mokytojai, auklėtojai turi suteikti vaikams informacijos apie psichologinės pagalbos galimybes.

Dažniausiai tiek socialiniai darbuotojai, tiek medikai su alkoholikų vaikais susiduria tik krizės atvejais, kai reikia neatidėliotinos pagalbos. Kartais būna jau per vėlu. Viena iš priežasčių, kodėl taip

sunkiai sprendžiama pagalbos alkoholikų vaikams problema, – itin negatyvus visuomenės požiūris į priklausomus nuo alkoholio asmenis, kartu ir jų vaikus. Tai ir lemia visuomenės netolerantiškumą ir pasyvumą. Taigi būtina keisti visuomenės požiūrį. O tai galima daryti skleidžiant informaciją apie alkoholikų vaikus mokytojams, psichologams, socialiniams darbuotojams ir visiems dirbantiems su vaikais ir galintiems jiems padėti.

3.2. Atvejo vadybos metodas

Atvejo vadyba – vieno žmogaus atvejo, situacijos valdymas, koordinavimas. Tai yra „santykių darbas“ su klientu, jo aplinka, institucijomis. Atvejo vadybos pagrindą sudaro santykių su klientu, klientų grupe (šeima, bendruomene) palaikymas ir kūrimas. Atvejovadybos modeliai ir taikymo būdai priklauso nuo klientų ir problemų pobūdžio, teikiamų paslaugų, vadybininko profesinio pasirengimo, įstaigų ypatumų. Nepaisant pasirinktą intervensijos modelio, būtinas yra atviras, nuoširdus atvejo vadybininko santykis su klientu. Vienas iš tinkamiausių metodų, dirbant su alkoholiu piktnaudžiaujančių asmenų vaikais, yra atvejo vadybos modelis. Tai profesinės intervensijos forma, skirta asmenims ir jų socialiniams tinklams; orientuota į pagalbą bei reintegravimą į socialinę aplinką. Šio metodo esmė – asmens reikiamos kompetencijos įgijimas bei išlaikymas ir gebėjimas pateisinti šeimos bei visuomenės lūkesčius (L. Gvaldaitė etc., 2005). To siekiama ugdant klientų atsakomybę bei abipusį supratimą ir padedant išlaikyti asmeninį bei socialinį jų funkcionavimą. Šis metodas pabrėžia individualų ir bendruomeninį darbą su klientu – yra iškeliamos vidinės kliento ir atvejo vadybininko galimybės, kompetencijos ir ryšys su aplinka, su socialiniais tinklais. Kiekvienoje situacijoje yra atsižvelgiama į šiuos abu lygmenis. Ypač svarbus yra solidarumo ir savitarpio pagalbos tinklo kūrimas.

Atvejo vadybininkas kuria bendradarbiavimo su socialine aplinka ryšius:

- Vykdo intervensiją, kuri apima daugiau nei disfunkcinį elgesį ir simptomus. Atvejo vadybos išskirtinis bruožas yra tai, jog pabrėžiamos kliento stiprybės, o ne silpnybės. Siekiama sustiprinti gebėjimus adaptuotis ir juos panaudoti kaip išteklius konkrečioje situacijoje.

- Siekia užmegzti nutrūkusius kliento ryšius su socialine aplinka. Tai sudėtingas uždavinys. Svarbu atskirti tokius ryšius, kuriuos įmanoma atkurti ir vėliau atkurti. Dėl to kiekvieną kartą reikia nuosekliai ir giliai pažinti situaciją, ją vertinti įvairiapusiškai.

- Remiasi kliento ir jam artimų asmenų pasikeitimu. Šio metodo naujovė yra ta, kad siekiama ne tik kliento, bet ir jo artimosios aplinkos žmonių pasikeitimo. Dirbama ne tik individualiai su klientu, bet siekiama pažinti ir jo artimųjų raidą bei įtraukti juos į kliento pagalbos procesą. Šis metodas ypač svarbus dirbant su alkoholiu piktnaudžiaujančių asmenų vaikais. Nuo ligos pažeistų tėvų smarkiai priklauso pagalbos vaikams veiksmingumas ir rezultatų pastovumas. Kuo veiksmingesnis darbas su šeimos nariais, tuo geresni ir pastovesni tampa pagalbos vaikui proceso rezultatai. Štai kodėl yra būtina dirbti ne tik su vaikais, bet ir įtraukti ir tėvus. Lietuvoje jau bandoma įdiegti šį metodą – šalia pagalbos institucijų vaikams kuriamas pagalbos teikimas jų tėvams.

- Pasidalija atveju su socialinės aplinkos subjektais. Atveju pasidalijama tada, kai bendradarbiaujama su socialinės aplinkos ištekliais – pirminiais ir antriniais tinklais, kai bandoma koordinuoti jų indėlius ir konkrečias paslaugas. Čia aiškiausiai atsiskleidžia bendruomeninis atvejo vadybos darbas, nes kliento problemos sprendžiamos ne tik atvejo vadybininko, bet ir kitų subjektų (L. Gvaldaitė etc., 2005).

Atvejo vadybos metodas labiausiai tinka tiems alkoholiu piktnaudžiaujančių asmenų vaikams, kurie yra sąmoningi ir savarankiški, kurie jau yra pasiekę tam tikrą asmenybės brandumo lygį. Dažniausiai tai būna vyresnio amžiaus alkoholikų vaikai, nes šis metodas reikalauja atsakomybės už savo gyvenimą, veiksmus bei mąstymą. Svarbu pripažinti, kad alkoholiu piktnaudžiaujančių asmenų

vaikai negali pakeisti situacijos šeimoje, priversti alkoholiką įveikti priklausomybę. Pagalbos jiems tikslas – parodyti, kad vaikai gali ir turi pakeisti savo požiūrį į alkoholizmą, požiūrį į save. Dauguma autorių, apibendrinami darbo su alkoholikų vaikais patirtį ir rezultatus, nurodo, kad alkoholikų vaikai pasijus geriau, jei žinos, kad: alkoholizmas – liga, o ne šeimos nelaimė. Šeimos nariai negali jos išgydyti. Vaikai nėra kalti, kad vienas iš tėvų ar abu geria. Vaikai negali išspręsti tėvų alkoholizmo problemos. Tik pats alkoholikas atsakingas už savo gėrimą. Alkoholizmas – liga, apie kurią daug rašyta. Literatūros studijavimas gali padėti atsakyti į iškilusius klausimus. Jie nėra vieniši. Daugeliui vaikų ir suaugusių, gyvenančių alkoholikų šeimose, kyla panašių sunkumų. Svarbiausia, ką galima ir reikia daryti, – padėti sau, daugiau rūpintis savimi, jausmais, savijauta. Nereikia visko užgniaužti savyje, būtina rasti žmogų, kuriam galima išsipasakoti jausmus, rūpesčius; su kuriuo galima atvirai apie viską pasikalbėti (T. Lindstein, 1996).

Šis metodas tinkamas alkoholiu piktnaudžiaujančių asmenų vaikams, norintiems ieškoti pagalbos savo aplinkoje, kuriant ryšius su socialiniais tinklais; norintiems dalytis savo rūpesčiais ir sunkumais; suvokiantiems, kad jų turi ir gali juos spręsti. Sudėtingiau taikyti atvejo vadybos metodą dirbant su vaikais, nes jie gali negebėti įvardyti savo poreikių bei lūkesčių. Šiuo atveju didesnę atsakomybę už pagalbos procesą prisiima atvejo vadybininkas, kuris turėtų būti itin dėmesingas kiekvienam sprendimui bei nuolat vertinti, kur vaikas yra vedamas, nuolat analizuoti situaciją. Tam reikia didesnių atvejo vadybininko pastangų ir kompetencijų.

3.3. Darbo su klientų grupe metodas

Grupės procesas – dalyvių tarpusavio santykių raida, tai daugiamatis reiškinys, kuriam būdingos horizontali ir vertikali plotmės. Vertikalią grupės proceso plotmę sudaro: turinio ir santykio lygmenys; individo ir grupės lygmenys; aktualus ir perkėlimo vyksmas; sąmoningas ir nesąmoningas grupės proceso lygmenys. Horizontali grupės proceso plotmė – santykių raida grupėje laiko požiūriu. Grupės narių santykių raidai būdingi tam tikri etapai – fazės, kurias daugiau ar mažiau išgyvena visos grupės (L. Gvaldaitė etc., 2005). Veiksmingiausia darbo su alkoholikų vaikais forma – grupės darbas. Šiuos užsiėmimus veda specialistai – psichologai arba socialiniai darbuotojai, socialiniai pedagogai, baigę specialius kursus. Jie gali vykdyti mokyklose, ligoninėse, poliklinikose, klubuose. Grupės vadovo vaidmuo labai svarbus grupės vyksmui, tačiau jis pasižymi dviprasmiškumu: vadovas vadovauja grupės procesui – tai jam suteikia išskirtinę poziciją, kita vertus, vadovas yra grupės narys, kaip ir kiti. Vadovaujant grupei reikalingas tam tikras artumas su grupės nariais, o kartu nuotolis, leidžiantis analizuoti grupės procesą bei kreipti tinkama linkme. Grupės vadovas turi sąmoningai suvokti savo vaidmens dviprasmiškumą bei ieškoti artumo–nuotolio su grupės nariais pusiausvyros. Esminis grupės vadovo uždavinys – skatinti grupės narių tarpusavio komunikaciją. Šis uždavinys įgyvendinamas atliekant dvi funkcijas: grupės proceso organizavimo ir analizės bei interpretacijos. Grupės užsiėmimų metu vaikai turi galimybę išsikalbėti, papasakoti apie savo patirtį, jausmus. Tam naudojamos įvairios užsiėmimų formos: paskaitos, diskusijos, piešimas, žaidimai vaidmenimis.

Pagrindinės užsiėmimų temos, nagrinėjamos įvairiose programose alkoholikų vaikams, yra šios: *Alkoholizmas*. Paaiškinti vaikams, kaip atsiranda priklausomybė, kad alkoholizmas yra liga, o ne žalingas įprotis ar valios neturėjimas. Vaikai turi žinoti apie alkoholizmo gydymą. *Alkoholizmas – šeimos liga*. Papasakoti vaikams, kaip liga paveikia šeimą; paaiškinti, kaip elgtis šeimos nariams. *Viltis*. Svarbu, kad vaikai suprastų, kad jie nėra vieniši, jie gali išsikalbėti, pasidalyti savo rūpesčiais, problemomis. *Jausmai*. Padėti vaikams išreikšti ir pažinti jausmus. Svarbu paaiškinti, kad nėra nei gerų, nei blogų jausmų – jie tiesiog yra. *Savęs pažinimas*. Kalbėti su vaikais apie jų pačių pomėgius, interesus, tikslus (T. Lindstein, 1996).

Dauguma autorių, pateikdami darbo su alkoholikų vaikais programas, pabrėžia, kad užsiėmimų temos, pobūdis, forma, trukmė labiausiai priklauso nuo vaikų amžiaus. Svarbi ir vieta, kur vyksta užsiėmimai. Darbo su klientų grupe metodas yra savita intervencijos forma, kuriai įgyvendinti pasitelkiamas grupės procesas. Tinkamai vadovaujamas ir besiplėtojantis grupės procesas gali keliais būdais paveikti asmenį: grupė gali suteikti asmeniui viltį; padėti įveikti izoliaciją; grupėje gaunama naudingų patarimų ir informacijos; galima abipusė pagalba; užsimezgę santykiai gali koreguoti asmens nuostatas jo aplinkoje; galima ugdyti socialinius įgūdžius; grupės nariai vienas kitam gali tapti pavyzdžiu; grupėje galimas stiprus jausminis išgyvenimas, atnešantis palengvėjimą; lengviau susitaisyti su nepakeičiamais gyvenimo įvykiais (L. Gvaldaitė etc., 2005). Minėti grupės poveikio veiksniai veiksmingi, kai grupės narius sieja stiprus grupės ryšys – tvirti ir atviri tarpusavio santykiai. Asmens pokytis grupėje vyksta tarpasmeninės sąveikos dėka – grupė atveria galimybę mokytis iš santykių, kuriuos kuria patys dalyviai. Tarpasmeniniam mokymuisi būtini du komponentai: intensyvi asmeninė patirtis ir patirties refleksija – kognityvus įvardijimas.

Tačiau grupės darbas tinka ne visiems – ypač jautrus, uždaras žmogus, turintis emociškai smarkiai pakrautas problemas, išgyvenimus, grupėje gali pasijausti nejaukiai, gali taip ir neatsiskleisti: šiuo atveju grupė tampa dar vienu išoriniu trukdžiu. Tokiam asmeniui labiau tinka individualus darbas. Grupės darbo veiksmingumas priklauso tiek nuo grupės vadovo kompetencijos, tiek nuo grupės narių komunikacijos kokybės. Norint išlaikyti rezultatus kuo ilgesnį laiką, kad jie taptų naujuju alkoholiu piktnaudžiaujančių asmenų vaikų suvokimu ir gyvenimo būdu, svarbu juos palaikyti. Kai grupės darbas baigiamas, dažnai vaikai ir vėl grįžta į tą pačią neigiamai veikiančią aplinką, „įkrenta“ į jiems iki tol įprastą gyvenimo būdą, ir grupėje pasiekti pokyčiai tampa tik laikinu blyksniu jų gyvenime. Tad yra svarbu baigiantis grupės darbui palaikyti šiuos vaikus, išlaikyti santykį bei įtraukti į socialinės pagalbos tinklus. Veiksminga yra po grupės užsiėmimų atrasti vaikams atvejo vadybininkus, kurie palaikytų su jais glaudžius ryšius bei stiprintų pasiektus rezultatus. Šių dviejų metodų derinys yra taikytinas įvairiose institucijose priklausomai nuo atvejo ir situacijos.

3.4. Socialinio konsultavimo metodas

Konsultavimu siekiama asmens probleminės situacijos pokyčio. Konsultavimas yra komunikacinis procesas – tai profesionalo ir kliento pokalbis. Socialinio konsultavimo subjektas – dažnai ne vienas asmuo, bet socialinė sistema. Konsultavimo procesui ypač reikšmingas konsultavimo temos apibrėžimas, siekiamo tikslo įvardijimas bei proceso užbaigtumas. Konsultuojant taikomos įvairių terapinių mokyklų technikos, prireikus jos gali būti derinamos. Konsultavimo metu dirbama su asmenų socialinėmis problemomis, tai ne klientų terapija ar psichologinis konsultavimas. Konsultuojant reikšmingas informacijos teikimas ir tarpininkavimas, nukreipiant klientą gauti specializuotos pagalbos (L. Gvaldaitė etc., 2005).

Socialinis konsultavimas būna funkcionalus ir institucinis:

- Funkcionalus konsultavimas įmanomas visur, kur susitinka profesionalas ir klientas. Jis suprantamas kaip viena iš darbuotojo veiklos funkcijų. Funkcionalus konsultavimas yra dažniausia socialinio konsultavimo forma ir yra ypač svarbi, nes klientai gali sulaukti pagalbos tada, kai jos labiausiai reikia. Funkcionalus konsultavimas yra ypač reikšmingas dirbant tiek su alkoholiu piktnaudžiaujančių asmenų vaikais, tiek su pačiais alkoholikais, nes jiems yra sunku peržengti oficialios institucijos slenkstį, patiems ieškoti ir kreiptis pagalbos – dažnai jie net nežino, kad jiems reikia ir galima padėti. Atsitiktinis konsultavimas gali padėti žengti pirmą žingsnį link pagalbos proceso kūrimo. Todėl funkcionalus konsultavimas, vykstantis kiekvienoje socialinėje institucijoje, turėtų likti esmine socialinio konsultavimo forma.

- Institucinis konsultavimas vyksta, kai socialinė institucija užsiima vien konsultavimo veikla – institucijoje dirbantys profesionalai specializuojasi teikdami konsultacijas tam tikrų problemų srityje. Vakarų šalyse yra platus konsultacinių socialinių institucijų tinklas, didžiausias – Vokietijoje. Lietuvoje institucinis konsultavimas nėra paplitęs. Institucinis konsultavimas prasmingas tada, kai atsiranda tam tikrų problemų, kurioms spręsti nepakanka bendrųjų profesionalo žinių, reikalingas specializavimasis, suteikiantis galimybę kvalifikuotesnei pagalbai, sritis (L. Gvaldaitė etc., 2005). Kadangi piktnaudžiaujančių alkoholiu asmenų šeimos padėtis dažnai būna sudėtinga: tėvai neturi darbo, pragyvenimo šaltiniai menki, didėjantis išiskolinimas, neigiamas psichologinis klimatas šeimoje ir panašiai, kompleksinis šių problemų sprendimas galėtų tapti institucinis konsultavimas. Būtent čia galėtų būti suteikiama kvalifikuota pagalba įvairiais klausimais. Tam, kad institucinis konsultavimas būtų veiksmingas, ypač svarbūs yra problemos pripažinimas, asmens motyvacija – noras keisti probleminę situaciją; ir pagalbos prieinamumas – būtina sukurti plačią informacinę sistemą apie pagalbos galimybes, kad socialinės konsultacijos institucija būtų atvira sistema.

Visų rūšių socialinis konsultavimas remiasi ta pačia konsultavimo metodika ir vertybine profesionalo laikysena klientų atžvilgiu. Teikiant socialinio konsultavimo paslaugą privalu atsižvelgti į klientų ypatumus bei jų poreikius.

3.5. Socialinio tinklo metodas

Socialinis tinklas – tai komunikacijos, socialinių ryšių tinklas. Jo intervencija sukelia socialinės realybės pasikeitimą – tai pagalba asmenims, siekiant įveikti vienatvės, atskirties būseną; patirties pasidalijimo skatinimas; santykių prasmės pripažinimas.

Tinklo intervencijos modelyje skiriami du socialiniai tinklai:

- Pirminis tinklas, arba neformalus, – į jį įeina šeima, giminės, draugai, kaimynai. Šis tinklas nėra sukuriamas, jis atsiranda laikui bėgant. Čia žmonės sieja emociniai ryšiai, kurie niekada nenutrūksta – santykis gali tapti negatyvus ar abejingas, bet jo poveikis neišnyksta. Tai yra erdvė, kur labiausiai atsiskleidžia dosnumas ir nesavanaudiškumas, meilė ir draugystė. Alkoholiu piktnaudžiaujančių asmenų vaikams ypač svarbi pirminio tinklo pagalba. Kadangi šeimoje šie vaikai jaučiasi nereikšmingi, nemylimi, nereikalingi, pirminio tinklo parama gali bent iš dalies suteikti trūkstamos šilumos, supratimo, palaikymo. Vaikams iš alkoholiu pažeistų šeimų ypač svarbus emocinis palaikymas, besąlygiškas priėmimas, tai leidžia jiems pasijauti svarbiems, didina jų savimone, pasitikėjimą savimi, suteikia vilties. Tačiau svarbu, kad pirminio tinklo parama nebūtų „įkyri“, pagalbos procesas turėtų vykti natūraliai, kad vaikai nesijaustų išskiriami iš bendraamžių.

- Antrinis tinklas, arba formalus, – jame ryšiai yra organizuojami. Čia žmonės sieja bendras tikslas. Kai tikslo nebelieka, ryšiai nutrūksta. Į šį tinklą įeina: rinkos – darbovietė, įmonės, įstaigos; ir socialinės institucijos – vaikų darželiai, mokyklos, socialinės tarnybos, paslaugos. Šiam tinklui priklauso ir trečiojo sektoriaus nevyriausybinės organizacijos, kurios savo veikloje remiasi solidarumo ir savanoriškumo principais (L. Gvaldaitė etc., 2005). Norint suteikti veiksmingą pagalbą alkoholiu piktnaudžiaujančių asmenų vaikams ir visai šeimai, svarbu stiprinti antrinio tinklo socialinių institucijų bendradarbiavimą – kurti socialinių paslaugų tinklą, nes tik darniai veikiančios sistemos dėka įmanoma įvairiai padėti alkoholiu pažeistai šeimai. Taip pat būtina kuo labiau vienyti antrinio ir pirminio tinklų daromą teigiamą įtaką alkoholikų vaikams ir patiems alkoholikams.

Šis modelis iš kitų išsiskiria tuo, kad numato pirminio ir antrinio tinklo santykių įvertinimą, pasikeitimą; ypač atsižvelgiant ir teigiamai vertinant žmogaus pirminį tinklą – santykius, kurie sudaro asmens istoriją, jo gyvenimą ir kurie jam įgauna simbolinę prasmę, vertę. Tai „žmogiškojo kapitalo“ ištekliai, kuriuos reikia sutelkti ir išjudinti.

3.6. Psichosocialinės pagalbos tinklas alkoholio pažeistai šeimai

Lietuvoje vyksta intensyvus grupės ir individualus darbas su alkoholikų vaikais valstybiniu bei nevyriausybiniais lygmeniu: kuriami dienos, užimtumo centrai vaikams; paramos centrai; šeimos centrai; psichologinę pagalbą teikiančios tarnybos; globos institucijos; bažnytinės organizacijos.

Užsienio šalyse vis garsiau kalbama, kad socialinis darbas su priklausomais nuo alkoholio tėvų vaikais yra daug daugiau nei bandymas atkurti ar kompensuoti individualų vaikų psichosocialinį funkcionavimą. Siekiant ilgalaikių kokybinių pokyčių, socialinė intervencija ir socialinio darbo profesionalo pastangos turi būti skirtos atkurti socialinius ryšius ir visos šeimos funkcionalumą, motyvuoti tėvus atsisakyti alkoholio, skatinti jų savarankiškumą bei atsakomybę už savo ir savo vaikų gyvenimą. Šiems tikslams pasiekti šalia pagalbos vaikams kuriamos grupės tėvams, vyksta bendras darbas tiek su vaikais, tiek su tėvais – kuriamos šeimos programos; taikomos individualios, grupinės terapijos psichoedukacinės, humanistinės pakraipų. Pagalba apima visą asmenybę – protą, kūną, dvasią ir emocijas. Ugdoma atsakomybė už savo gyvenimą, veiksmus, pasirinkimus. Kartais taikomas ir hipnozės metodas. Viena iš labiausiai taikytinų programų yra metodų derinys, kuris apima pasirinktą terapiją, dvasinį ugdymą, svarbios yra ir mankšta bei mityba. Ši programa efektyviai naudojama Švedijoje, Suomijoje, Jungtinėje Karalystėje bei JAV.

Vakarų Europoje ir Skandinavijos šalyse pabrėžiamas **pagalbos tinklas alkoholikų šeimoms**. Pagalbos tinklą sudaro: mokyklos socialiniai darbuotojai, socialiniai pedagogai ar psichologai; policija; Vaiko apsaugos tarnyba; konsultacinės institucijos (ypač paplitusios Vokietijoje); darbuotojų psichologinė pagalba; psichologinės paramos telefonu tarnybos; informacijos socialiniais klausimais suteikimas telefonu; bendruomenės parama.

- Mokyklos socialiniai darbuotojai atkreipia dėmesį į vaikų funkcionavimą. Jei kyla sunkumų, ieško priežasčių – dažna iš kurių ir būna tėvų alkoholizmas. Mokyklose suteikiama pirminė pagalba vaikui – taikomi individualūs pokalbiai ir grupės užsiėmimai. Mokyklų socialiniai darbuotojai kviečia pokalbiams ir tėvus, bando užmegzti ryšį. Jei šios pagalbos neužtenka išspręsti iškilusių problemų, šeimai siūlomi kiti sprendimo būdai.

Svarbu pabrėžti, kad vieną kartą patekusi į šį tinklą šeima yra nuolat stebima; jai bet kada yra suteikiama pagalba. Tam tikri tinklo elementai turi bendrą informacinę bazę – ir kartą atsiradusi problema yra žinoma visame tinkle tol, kol yra išsprendžiama. Tai ir nulemia išskirtinį tinklo efektyvumą.

- Antras pagalbos tinklo elementas yra policija – dažniausiai su ja susiduria gatvės vaikai, likę be tėvų priežiūros dėl jų alkoholinės priklausomybės. Taip pat dažni yra policijos iškvietai smurto atvejais alkoholiu piktnaudžiaujančiose šeimose – yra dažnas tiek moterų, tiek vaikų smurtas.

- Vaiko apsaugos tarnyba dažniausiai atsakinga už vaikų globos nustatymą ir įvaikinimą; vaikų teisių apsaugą; prevencinių socialinių paslaugų programų vaikams ir jų šeimoms kūrimą. Taip pat viena iš pagrindinių jos funkcijų yra siuntimas reikiamos pagalbos – Vaiko apsaugos tarnyba lyg grandininė institucija tarp vaiko, jo šeimos ir organizacijų, galinčių suteikti tinkamą paramą. Šios institucijos veikla ypač svarbi piktnaudžiaujančių alkoholiu asmenų vaikams, nes tokiose šeimose tenka spręsti ir globos klausimus.

- Konsultacinės institucijos dirba su visomis esamomis alkoholikų šeimose problemomis. apima kiekvieną narį atskirai ir visus kartu. Tačiau tai nėra psichologinio pobūdžio pagalba, labiau informacijos suteikimas – kaip galima įveikti sunkumus, labiau socialinių klausimų sprendimas, įgalinimas veikti savarankiškai. Ši pagalbos forma naudinga, nes sprendžiamos visos problemos kartu, bandoma užpildyti kiekvieną spragą.

- Turintis sunkumų dirbantis asmuo gali kreiptis pagalbos ir į darbuotojų psichologus. Ši galimybė yra ypač svarbi, nes yra labiausiai prieinama ir padeda spręsti iškilusius sunkumus dar turint

darbą. Jo netekimas sukelia dar daugiau problemų ir daro pagalbos procesą sudėtingesnį ir ilgesnį.

- Psichologinės paramos telefonu tarnybos yra efektyvi pagalba norintiems likti anonimais. Dažnai skambinama kritinėmis akimirkomis. Šis paramos būdas yra lyg tiltas link gilesnės pagalbos.

- Informacijos socialiniais klausimais suteikimas telefonu – tai yra informacinė bazė apie visas tam tikros vietovės socialinės paramos institucijas. Asmuo, paskambinęs tam tikru numeriu, gauna informaciją, kurios jam reikia apie institucijų pobūdį, teikiamą pagalbą, geografinę lokaciją ir panašiai. Šios tarnybos veikla ypač svarbi, nes daro pagalbą prieinamą. Asmuo, turintis sunkumų ir nežinantis, kaip juos nugalėti, gauna patarimų, kur kreiptis. Tereikia žinoti vieną telefono numerį.

- Pagalbos prieinamumo klausimai sprendžiami ir kitais būdais – paplitusios informacinės sistemos internetu, yra sudarytos svetainės, kuriose gausu informacijos, norint spręsti socialines problemas. Labiausiai lankytinose vietose – paštuose, parduotuvėse ir kt. – yra stendų, su įvairiausių socialinės pagalbos institucijų lankstinukais.

- Dar vienas pagalbos tinklo elementas – bendruomenės parama, kuri leidžia sumažinti socialinę atskirtį, ypač jaučiamą didmiesčiuose. Bendruomenės palaikomas žmogus jaučiasi reikalingas, svarbus, naudingas, o tai veikia kaip paskata (Erasmus Intensive Programme: Globalization and Social Work – Social intervention with children and young people at social risk, 2006).

Kiekvienas šio pagalbos tinklo elementas yra svarbus, veikia vienu metu ir padeda pasiekti geresnių rezultatų. Lietuvoje svarbiausios, teikiant įvairaus pobūdžio paslaugas asmenims, piktnaudžiaujantiems alkoholiu, yra sveikatos priežiūros įstaigos. Lietuvos Respublikos narkologinės priežiūros įstatymo 9, 17–18 straipsniuose nurodomi esami ryšiai ir galima pagalba, bendradarbiaujant įvairioms organizacijoms, norint palaikyti asmenį, turintį alkoholinę priklausomybę (Lietuvos Respublikos narkologinės priežiūros įstatymas, 2005 06 30, Nr. VIII–156). Dažniausiai tai yra visiškai atskiras darbas su alkoholiu piktnaudžiaujančiu asmeniu įvairių organizacijų lygiu. Bendradarbiaujama tik tam tikrais atvejais – kuriant gydymo programas ir reabilitaciją, pranešant tam tikroms institucijoms apie esamą šeimos situaciją, siekiant apsaugoti vaikus ir panašiai. Tačiau realybė rodo, kad šių priemonių neužtenka, siekiant visapusiškai gydyti, reabilituoti, integruoti į visuomenę alkoholiu pažeistus asmenis ir padedant jų šeimos nariams.

Vakarų Europoje ir Skandinavijos šalyse, dirbant su alkoholiu piktnaudžiaujančiais asmenimis bei jų šeimos nariais, yra taikomas „tinklo modelis“. Siekiant organizuoti darniai veikiančią pagalbos sistemą, būtina sujungti atskirų organizacijų veiklą, jungti jų rezultatus – darbas su alkoholiu piktnaudžiaujančiu asmeniu ir jo šeima turi būti nenutrūkstamas. Anksčiau aprašytam „tinklo modeliui“ reikia papildomų išlaidų, tačiau, sukūrus šį modelį, asmuo apsaugomas nuo papildomų „iškritimų“ atvejų, kuriems valstybė skiria didžiules lėšas. Taigi net mąstant pragmatiškai šis modelis „apsimoka“. Dar svarbiau paminėti, kad, sujungiant visapusišką pagalbą alkoholiu piktnaudžiaujančiam asmeniui ir jo šeimai, sukuriama sveika aplinka vystyti vaikams, kurie yra valstybės ateities pagrindas. Taikant „tinklo metodą“ yra sukuriami darniai veikiančios prevencijos pagrindai – sparčiai plintantys informacijos apie įvairiapusę pagalbos galimybes šaltiniai suteikia žmogui galimybę streso metu kreiptis patarimo ir spręsti iškilusias problemas, tai savaime sumažina skaičių žmonių, bandančių gyvenimo sunkumus įveikti piktnaudžiaujant alkoholiu ar kita priklausomybės forma.

Žinoma, kad tokiam modeliui reikia laiko ir lėšų, o joms panaudoti dažniausiai valstybė turi kitų prioritetų nei kurti socialinių įstaigų tinklą. Tačiau pasitelkus Belgijos pavyzdį galima net minimaliomis lėšomis ir per trumpą laiką sujungti įvairių institucijų veiklą, sukurti informacijos sistemas. Norint sukurti „tinklo modelio“ pagrindus „taupiai“, Belgijoje buvo atlikta speciali programa, trūkusi apie metus. Per tą laiką įvairių socialinių institucijų atstovai rengdavo susitikimus, per kuriuos aptardavo bendradarbiavimo galimybes bei bendros kompiuterinės informacijos bazės sukūrimą. Susitikimams buvo skiriamos tam tikros darbo valandos, tad valstybei tai nieko nekainavo, o re-

zultatas akivaizdus – Belgijoje dabar darniai veikia visos iki tol atskirai veikusios socialinės organizacijos. Kiekviena „tinklo“ organizacija turi sudariusi knygas – žemėlapius, kuriuose surinkta visa informacija apie esamas socialines institucijas. Kiekvienas asmuo, patekęs į „tinklą“ kartą, yra stebimas kitų institucijų ir prireikus gali kreiptis pagalbos (Erasmus Intensive Programme: Globalization and Social Work – Social intervention with children and young people at social risk, 2006). Tai yra puikus pavyzdys, kai valstybės programos bei aktyvių darbuotojų dėka, buvo sukurta bendra pagalbos sistema, kuri sulaukė daug geresnių rezultatų. Lietuvoje yra bandoma sujungti tam tikrų organizacijų veiklą kuriant pagalbos tinklą. Kaip pavyzdį galima paminėti „Paramos“ centrą, kuris savo iniciatyva sukūrė mini „tinklą“ tarp Vaiko apsaugos tarnybos, policijos, mokyklų bei kelių vaikų dienos centrų. Tai teikia galimybę atidžiau stebėti alkoholiu piktnaudžiaujančių asmenų vaikus bei prireikus jiems suteikti reikiamą paramą.

Išvados

1. Alkoholiu piktnaudžiaujančių šeimų aplinka:
  - Alkoholiko gyvenimo būdas daro priklausomą visą šeimą. Dėl nuolatinių neištesėtų tėvų pažadų gydytis priklausomybę vaikai patiria nesaugumo, nepastovumo jausmus. Vaikai išmoksta nepasitikėti žmonėmis, jie jaučiasi apleisti, niekam nereikalingi.
  - Sutrikę ir nestabilūs šeimos narių santykiai. Vaikai stebi nedarnius, pykčio, nesutarimų kupinus tėvų santykius. Alkoholikų šeimose dažnas psichologinis ir fizinis smurtas prieš moteris ir vaikus. Tam, kad apsaugotų save nuo netikrumo, nesaugumo, vaikai užsidaro savyje, vengia bendrauti, atsiriboja nuo žmonių.
2. Gyvenimo alkoholiu piktnaudžiaujančių asmenų šeimoje poveikis vaikų raidai:
  - Alkoholikų vaikams apribojamos galimybės išgyventi įprastą asmens raidą. Jie daug anksčiau subręsta, nes tenka prisiišti suaugusiųjų atsakomybę. Alkoholikų vaikams tenka ieškoti darbo, rūpintis šeimos išlikimu, brolių ir seserų saugumu.
  - Alkoholikų vaikų psychosocialinis funkcionavimas yra sutrikęs. Dominuoja nusivylimas, kaltė ir gėda. Išgyvena jausmų sumaištį – trokšta meilės ir patenkinti prisirišimo poreikius, kita vertus, vengia artimų santykių, neturi draugų.
  - Alkoholikų vaikai turi mokymosi sunkumų, jų menkas pažangumas, sunkiai sukelia ir išlaiko dėmesį. Dėl šeimos rūpesčių praranda motyvaciją mokytis.
  - Alkoholikų vaikų bendravimas ribotas, jie nepalaiko nuolatinių ryšių su bendraamžiais, vengia santykių su bendraklasiais ir mokytojais.
3. Pagalbos alkoholikų vaikams būdai:
  - Dažniausiai vaikams iš alkoholiu piktnaudžiaujančių šeimų teikiama psichologo pagalba. Jos pagrindinis tikslas – išmokyti vaikus prisitaikyti prie alkoholikų šeimos gyvenimo būdo.
  - Teikiamos pagalbos nepakanka išspręsti alkoholikų vaikų problemas.
  - Norint spręsti alkoholikų vaikų problemas svarbu teikti pagalbą visai šeimai. Siūlytinas psychosocialinės pagalbos tinklo metodas, kuris jungia įvairių pagalbos organizacijų veiklą ir yra dirbama su visais šeimos nariais.

Literatūra

1. Dore, M. M.; Nelson-Zlupko L.; Kaufmann E. „Friends in need“: Designing and implementing a psychoeducational group for school children from drug – involved families. *Journal of the National Association of Social Workers*. March 1999, vol. 44, no. 2, p. 179–189.
2. *Erasmus Intensive Programme: Globalization and Social Work – Social intervention with children and young people at social risk*. Portugal, 2006.

3. *Responding to drug and alcohol problems in the community*. World Health Organization. Geneva, 1991.
4. Bulotaitė, L. Pamiirštieji... *Moteris*, 1996, Nr. 9, p. 60–61.
5. Bulotaitė, L. *Priklausomybių psichologiniai aspektai*. Vilnius, 1998.
6. Bulotaitė L. *Narkotikai ir narkomanai*. Vilnius, 2004.
7. Gailienė, D., Bulotaitė, L., Sturlienė, N. *Aš myliu kiekvieną vaiką*. Vilnius, 1996.
8. Giriūnas, V. Vaikai serga kaip ir tėvai *Gimtasis kraštas*, 1994, Nr.3, p.15–19.
9. Gvaldaitė, L. Švedaitė, B. *Socialinio darbo metodai*, 2005.
10. Kas gresia tavo vaikui? *Dvasinės paramos namai*. Vilnius, 2000.
11. Lietuvos Respublikos Narkologinės priežiūros įstatymas. Nr. VIII–156 *Valstybės žinios* 2005 06 30.
12. Leliūgienė, I. *Žmogus ir socialinė aplinka*. Kaunas, 1997.
13. Lindstein, T. *Working with children of alcoholics*, 1996.
14. Suslavičius, A., Valickas, G. *Socialinė psichologija teisėtvarkos darbuotojams*. Vilnius, 1999.
15. Tonnang, N. Linas. Vilnius, 1998.
16. Valickas, G. *Asmenybės sąvės vertinimas*. Vilnius, 1991.
17. Woititz, J. G. *Suaugę alkoholikų vaikai*. Kaunas, 1999.
18. Woydylo, E. *Menas ateisti*. Vilnius, 1998.
19. Мастюкова, Е. М., Грибанова Г. В.; Московкина А. Г. *Профилактика и коррекция нарушений психологического развития детей при семейном алкоголизме*. Москва, 1989.
20. Москаленко, В. Д. *Дети больных алкоголизмом (возраст от 0 до 18 лет)*. Москва, 1990.
21. Москаленко, В. Д., *Предсказуем ли алкоголизм?* (Распознавание и устранение факторов риска). Москва, 1990.

Children in Alcohol Abusers' Family: Problems and Methods of Help

Summary

Alcohol abusers' children differ from their peers coming from pro-social families. Therefore, it is important to find out the factors determining the differences in character and patterns of behaviour of children from alcohol addicts' families, as well as the psychosocial problems and the impact of their parents' alcohol misuse on their performance at school. Only having such information one can analyse ways of helping these children. The purpose of this paper is to find out way of helping children of alcohol abusers.

The way of alcohol abuser' living makes the whole family dependent. Relationships between family members are unbalanced. Either psychological or physical violence against women and children is frequent, as well as divorce. Children of alcohol abusers have no possibility to live ordinary human development. They mature much earlier, since they have to take parents' responsibilities. Children of alcohol abusers psychosocial functioning is unbalanced. They have learning difficulties, because of family troubles lost their learning motivation. Children' of alcohol abusers interaction is limited. They do not communicate with their contemporaries. Avoid relationship with classmates and teachers.

The help they get are psychological help. The main gain of which is to train the children to adapt to the way of family living. But this does not help in real. If one wants to solve their problems, one should help the whole family. Suggested is psychosocial network of help, which link different help organization, all methods of help together to help the whole family.

Įteikta 2009 m. rugpjūčio 15 d.